

INHOUDSTAFEL

LOFREDE	1
INLEIDING	
KLIMAATRECHTSPRAAK ALS CONTINUE DIALOOG TUSSEN RECHT EN SAMENLEVING?	5
<i>Carole M. Billiet en Hendrik Schoukens</i>	
I. <i>Wanneer het huis in brand staat</i>	7
II. <i>Eenheid in verscheidenheid</i>	8
III. <i>Een steeds warmer wordend deken</i>	10
IV. <i>IPCC luidt de alarmklokken</i>	11
V. <i>Rechters in de bres?</i>	14
VI. <i>Inhoudelijke krijtlijnen</i>	16
VII. <i>Blijvende dialoog</i>	17
HOOFDSTUK 1	
KLIMAATZAKEN VAN 2017 TOT NU – ZULLEN RECHTBANKEN HET TIJ KEREN?	19
<i>Luc Lavrysen en Farah Bouquelle</i>	
I. <i>Inleiding</i>	21
II. <i>Klimaatzaken tot 2017</i>	21
III. <i>Klimaatzaken nemen een vlucht vanaf 2018</i>	23
A. <i>Beroep in de Urgenda-zaak</i>	23
B. <i>Op nationaal niveau</i>	24
C. <i>Op Europees niveau</i>	27
D. <i>Grote projecten, bedrijven en banken</i>	28
IV. <i>Conclusie</i>	29
HOOFDSTUK 2	
URGENDA AND BEYOND: DE ROL VAN MENSENRECHTEN IN KLIMAATRECHTSPRAAK	31
<i>Heidi Bortels, Indy Goetelen, Stijn Smet en Jan Theunis</i>	
I. <i>Inleiding</i>	33
II. <i>Klimaat en het EVRM</i>	34
A. <i>De milieurechtspraak van het EHRM</i>	35
a. <i>Artikel 8 EVRM</i>	36
§ 1. <i>Algemeen</i>	36
§ 2. <i>Beperkte toepasselijkheid in milieuzaken</i>	37
§ 3. <i>Ruime appreciatiemarge voor de staat</i>	41
b. <i>Artikel 2 EVRM</i>	43
B. <i>Interim-besluit: gevolgen voor hangende klimaatzaken</i>	44
III. <i>Klimaatrechtspraak in België en buurlanden</i>	47
A. <i>Nederland</i>	47

a. Urgenda I	47
b. Urgenda II	49
c. Urgenda III	51
B. Frankrijk	53
a. Grande-Synthe	53
b. L’Affaire du Siècle	56
C. Duitsland	56
a. <i>Advanced interference like-effect on future freedom</i>	58
§ 1. De verplichting tot klimaatactie onder 20a GG	58
§ 2. Proportionaliteitsbeginsel: evenredige verdeling over generaties	60
b. Het recht op leven en fysieke integriteit	62
c. Het recht op bescherming van de eigendom	63
d. Beschermingsplicht ten aanzien van verzoekers in het buitenland	63
D. België	64
IV. Conclusie	67

HOOFDSTUK 3

WE WILL SEE YOU IN COURT: OVER KLIMAATZAKEN, MENSENRECHTEN EN DAADWERKELIJKE RECHTSMIDDELEN	71
<i>Sébastien Van Drooghenbroeck</i>	

I. <i>Jus: de hefbomen geboden door ‘gewone’ mensenrechten en aansprakelijkheidsrecht</i>	74
II. <i>... Ibi remedium</i>	81
A. Klimaatzaak: rechtsvinding zonder rechtstoepassing?	82
B. ‘We will see you at Strasbourg’: een onmogelijke afspraak?	88
III. <i>Conclusies</i>	94

HOOFDSTUK 4

DE PEOPLE’S CLIMATE CASE BIJ HET EUROPEES HOF VAN JUSTITIE: OVER KAFKA, AARHUS EN DE ONFEILBAARHEID VAN HET EUROPESE KLIMAATBELEID	97
<i>Hendrik Schoukens</i>	

I. <i>Introductie</i>	99
II. <i>Ruimere context: de People’s Climate Case in tijden van geen toegang tot de rechter in milieuzaken op EU-niveau</i>	101
A. Verdrag van Aarhus als toetssteen	102
B. Plaumann en het vervolghet verhaal: slecht nieuws voor klimaatactivisten?	103
C. Aarhusverordening als <i>short term-fix</i> , maar niet voor klimaatactivisten?	105
D. Contestatie in de rechtbank: weinig hoop voor het klimaat?	107
E. Reprimande door het Aarhus Convention Compliance Committee in 2017: een sprankeltje hoop voor klimaatzaken?	109
a. Onvolkomen EU-rechtspraak met betrekking tot toegang tot de Europese rechter	109
b. Nationale rechtbanken vormen geen volwaardig alternatief	110
c. De versoepeling via het Verdrag van Lissabon biedt geen definitief antwoord	112
d. Bijkomende tekortkomingen van de Aarhusverordening	114

III. <i>De People's Climate Case nader ontleed: Kafka herhaald?</i>	116
A. <i>Argumentatie inzake de ontvankelijkheid: een nieuwe kans?</i>	119
a. <i>Fundamentele rechten in het gedrang door gevaarlijke klimaatverandering</i>	119
b. <i>Voorbij Plaumann, maar met welke nieuwe argumenten?</i>	120
B. <i>Verwerping door het Gerecht en het Hof van Justitie</i>	122
a. <i>Het Gerecht: Plaumann, steeds weer ...</i>	122
b. <i>Het Hof van Justitie: beroep verworpen, de poort blijft gesloten</i>	123
C. <i>Enkele observaties</i>	124
a. <i>Voorbij Plaumann: klimaatverandering als nieuwe lens?</i>	125
b. <i>Aarhus vormt geen reddingsboei?</i>	128
c. <i>Mensenrechten en effectieve rechtsbescherming: het janusgezicht van het Hof van Justitie?</i>	130
IV. <i>Toekomstperspectieven: zal de nieuwe Aarhusverordening een hefboom vormen voor toekomstige klimaatzaken?</i>	133
A. <i>De voor eeuwig gesloten toegangspoort</i>	133
B. <i>Herziene Aarhusverordening, enkele kleine lichtpuntjes?</i>	133
a. <i>Nieuwe definitie van 'administratieve handelingen'</i>	134
b. <i>Nieuwe timeframes</i>	136
c. <i>Enkel milieuverenigingen</i>	137
d. <i>Vervolgprocedures bij het Hof van Justitie blijven kafkaïaans karakter behouden</i>	137
C. <i>Kritische analyse</i>	138
D. <i>Laatste wijzigingen aan de Aarhusverordening</i>	139
V. <i>Besluit</i>	141

HOOFDSTUK 5

KLIMAATRECHTSPRAAK EN DE TRIAS POLITICA: ARMWORSTELLEN MET MONTESQUIEU?	143

Pierre Lefranc

I. <i>Inleiding</i>	145
II. <i>(Staat van het) KLIMAAT en (taak van de) RECHTER: een verkenning</i>	145
A. <i>Lof van de rechter</i>	145
B. <i>Staat van het klimaat</i>	146
C. <i>Het klimaat bij de rechter</i>	148
D. <i>Urgenda bijt de spits af</i>	150
a. <i>De uitspraak van de rechter</i>	150
b. <i>Een storm van trias politica-commentaren</i>	151
c. <i>Waarschuwendende rechtsleer</i>	151
d. <i>Het onthaal van het vonnis</i>	152
e. <i>De ontvangst van het arrest dat het vonnis bekrachtigt</i>	153
f. <i>Commentaren na het cassatiearrest</i>	154
III. <i>Rechtspreken en MONTESQUIEU</i>	155
A. <i>Urgendacommentaren</i>	155
a. <i>Scheiding der machten</i>	155
b. <i>Evenwicht der machten</i>	155
A. <i>MONTESQUIEU zelf aan het woord</i>	157
a. <i>Citaten volstaan niet</i>	157
b. <i>Eigen lezing</i>	157
C. <i>De les van MONTESQUIEU</i>	159

a.	Met eigen juridische bril op	159
b.	Met een andere, constitutionele, bril op	159
c.	Met een andere, rechtsfilosofische, bril op	160
IV.	MONTESQUIEU's trias politica 2.0	161
A.	De erkenning van de rechtsvormende rol van de rechter in de literatuur	162
a.	Het vertrouwen van de wetgever in de rechter	162
b.	De rechter is een politieke actor	162
c.	De overheidsmacht wordt door recht beperkt	163
B.	De spreiding van de machten in de Belgische Grondwet	164
a.	Rechtspreken	164
§ 1.	In onafhankelijkheid	164
§ 2.	Met exclusieve bevoegdheden	164
§ 3.	Groot vertrouwen in rechtspreken	164
§ 4.	Niet "politiekspreken"	165
b.	Delegatie	166
§ 1.	Toezichtsmechanisme van het EVRM	166
§ 2.	Het supranationaal rechtssysteem van de EU	167
V.	Klimaatrechtspraak	168
A.	Objectief contentieux	168
a.	Grondwettelijk Hof	168
b.	Raad van State en andere bestuursrechtscolleges	168
B.	Subjectief contentieux: het Belgische Klimaatzaakvonnis	169
a.	Geen bevel, wel verklaring voor recht	169
b.	Wel rechtsmacht	170
c.	Burgerlijke fout en schending van het recht op (privé-, familie- en gezins)leven	173
d.	Geen reductiebevel	175
VI.	Conclusie	176

HOOFDSTUK 6

PRACTICE WHAT YOU PREACH: DE LANGZAME DANS RICHTING EEN BINDENDE KLIMAATTOETS	177
<i>Hendrik Schoukens</i>	

I.	Introductie	179
II.	Ruimere context: overzicht van de voornaamste internationale rechtspraak-ontwikkelingen inzake klimaatverandering en projecten	181
A.	Géén ruimte voor klimaatargumenten bij vergunningverlening	181
B.	Voorzichtige openingen in de Verenigde Staten	183
C.	Ambivalente rechtspraak in het Verenigd Koninkrijk	184
D.	Finale doorbraak in Australië en Zuid-Afrika bij grote projectontwikkelingen?	187
E.	Een kleine klimaatrevolutie te Boechout?	190
III.	De juridische grondslag van een klimaattoets: van klimaatakkoorden tot ruimtelijkeordeningsrecht?	191
A.	Het Akkoord van Parijs als dwingende interpretatielens voor de zorgvuldigheidsnorm?	192
B.	Mensenrechten als positieve of negatieve hefboom?	196
C.	De standstillwerking van het grondwettelijk gewaarborgd recht op een gezond leefmilieu?	198

D.	Milieueffectenrapportage voor plannen, programma's en projecten als procedureel-informatief instrument voor de evaluatie van klimaatimpact?	200
E.	Duurzame ruimtelijke ordening en klimaat als onverwachte tweeling?	203
F.	De LULUCF-wetgeving als indirecte klimaattoets bij ruimtelijke ingrepen?	206
IV.	Ruimte voor correcties: over emissiehandel en andere nuances	207
V.	Besluit	209
HOOFDSTUK 7		
KLIMAATRECHTSPRAAK EN BEDRIJVEN: HET SHELLVONNIS IN HET TIJ		211
<i>Carole M. Billiet</i>		
I.	<i>Inleidend</i>	213
II.	<i>Zwarte woensdag?</i>	215
A.	Woensdag 26 mei 2021	215
B.	Een vloed acties	215
a.	Vennootschapswetgeving	215
b.	Milieuwetgeving	216
c.	Bank- en financieel recht	218
d.	Het Internationaal Energieagentschap op 18 mei 2021: 'Net zero by 2050'	220
C.	Het Shellvonnis in zijn tijdsgewricht	220
III.	<i>Het vonnis in een notendop</i>	221
A.	De partijen	222
B.	Het gevorderde	223
C.	De rechtsgrond waarop de vordering steunt	225
D.	Wat precies oordeelde de rechtbank?	226
E.	De motieven die de rechtsplicht van RDS ex artikel 6:126 BW helpen afbakenen	228
a.	Overzicht	228
b.	Motieven in het voetlicht	229
§ 1.	De CO ₂ -uitstoot van de Shellgroep en zijn gevolgen voor Nederland en het Waddengebied	229
§ 2.	De controle en de invloed van RDS op de CO ₂ -uitstoot van de Shellgroep en haar zakelijke relaties	231
§ 3.	Wat ervoor nodig is om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen en de mogelijke reductiepaden	231
IV.	<i>De mensenrechten als bouwsteen voor maatschappelijke zorgvuldigheid</i>	233
V.	Tot slot	238
	<i>Envoi</i>	239
HOOFDSTUK 8		
ECOLOGISCH HERSTEL ALS JURIDISCHE WIN-WIN BIJ KLIMAATSWIJZIGING: EEN POSITIEF VERHAAL?		241
<i>An Cliquet</i>		
I.	<i>Inleiding</i>	243
II.	<i>Belang van ecologisch herstel</i>	245
A.	Ecologisch herstel	245

B. Belang van herstel in het kader van klimaatswijziging	247
III. Ecologisch herstel in internationaal en Europees recht en beleid	248
A. Verschillende grondslagen voor herstelverplichtingen	248
B. Verplichtingen tot ecologisch herstel in internationaal recht en beleid	250
a. Herstel in het kader van het Biodiversiteitsverdrag	250
b. Herstel in het Ramsarverdrag	253
c. Herstel in het Werelderfgoedverdrag	254
d. Herstel in het Verdrag inzake trekkende diersoorten	256
e. Herstel in het Desertificatieverdrag	256
f. Herstel van ecosystemen in het internationaal klimaatrecht	257
g. <i>UN Decade on Ecosystem Restoration</i>	258
C. Verplichtingen tot ecologisch herstel in Europees recht	259
a. Beleid inzake ecologisch herstel in de EU	259
b. Wettelijke verplichtingen inzake ecologisch herstel in de EU	261
IV. Ecologisch herstel in klimaatrechtspraak	265
V. Conclusie	269

HOOFDSTUK 9

KLIMAATRECHTSPRAAK EN WETENSCHAP: JAMAIS L'UN SANS L'AUTRE 273

Delphine Misonne

I. Inleiding. Hoe krijgt een vak impact?	275
II. An evolving science-policy synergy	276
A. Wetenschap onder toezicht	277
B. Wetenschap en gezag	278
C. Overall nood aan nieuwe raden	279
II. Consensus baart kracht	281
A. Wat de kritiek niet inzielt	281
B. Common ground	282
C. Deskundigenadvies maakt het verschil niet	283
D. Betrouwbaarheid	284
E. En toch de laatste paper	285
III. Steeds met oog op dialoog	286

HOOFDSTUK 10

OVER KLIMAATVERANDERING, EEUWENOUDE SEQUOIA BOMEN EN DE RECHTEN VAN DE NATUUR: EEN JURIDISCHE EXPLORATIE TOCHT VOORBIJ DE GRENZEN VAN HET BEKENDE? 287

Hendrik Schoukens

I. Introductie	289
II. Ruimere bedding	293
III. De plooibaarheid van het recht	295
IV. De eerste juridische manifestaties van rechten van de natuur	298
V. Kritiek en weerlegging	301
VI. Juridische reality check: rechters blijken niet overtuigd?	305
VII. Voorbij de wet?	306
VIII. Tussen recht en praktijk?	309
IX. Besluit	311